

The book cover features a central illustration of a woman's face, rendered in a style reminiscent of Vincent van Gogh's 'Olympia'. The face is composed of various shades of purple, pink, and orange, with visible brushstrokes. To the right of the face, there are several abstract, hand-drawn elements: a bird-like figure at the top, a circular object with internal patterns, and a spiral-like shape. The background is a collage of dark, textured blocks in shades of purple, blue, and red. The publisher's name 'TRITON' is printed vertically in white capital letters on the right side.

TRITON

Umění: a k čemu?

Antonín Mokrejš

FILOSOFICKÁ SETKÁVÁNÍ / 3

TRITON

Filosofická setkávání

Antonín Mokrejš
Umění: a k čemu?

Antonín Mokrejš

Umění: a k čemu?

Antonín Mokrejš
Umění: a k čemu?

*Tato kniha, ani žádná její část, nesmí být kopírována,
rozmnožována, ani jinak šířena bez písemného souhlasu
vydavatele.*

PhDr. Antonín Mokrejš, CSc.
Filosofický ústav AV ČR

recenze:
PhDr. Olga Baranová, CSc.

© Antonín Mokrejš, 2002
© TRITON, 2002
Cover © Eva Bystrianská, 2002

Vydalo Nakladatelství TRITON, Vykáňská 5,
100 00 Praha 10, www.triton-books.cz

ISBN 80-7254-199-4

Obsah

1 Umění a život.....	9
1.1 Struktura otázky	9
1.2 Vztah umění a života	12
1.3 Porozumění smyslu.....	14
1.4 Chuť i vůle žít	16
1.5 Svět kultury	17
2 Sebeuvědomování života	21
2.1 Neskutečnost umění.....	21
2.2 Zkušenost běžná a zkušenost umělecká.....	23
2.3 Umění předjímá a vynalézá	26
2.4 Vláda setrvačnosti	30
2.5 Svět obraznosti	32
2.6 Život očištěný a zmnožený.....	36
3 Život sám sobě účelem.....	40
3.1 Věci praktického užití	40
3.2 Proměna pohledu na život.....	45
3.3 Ustavičně se obnovující svár	50
3.4 Schopnost smát se	54
4 Potřeba měřítek	58
4.1 Volba a rozhodování	58
4.2 Vnitřní diferenciací života	61
4.3 Dvojí úroveň života	63
4.4 Vědomí totožnosti	66
4.5 Pokušení subjektivizmu.....	70
5 Cesta k původnosti	74
5.1 Originalita nebo původnost?.....	74
5.2 Údiv a znepokojení.....	77
5.3 Zrození osobního světa	80
5.4 Povaha zkušenosti	83

6 Budování paměti.....	89
6.1 Paměť a svět.....	89
6.2 Slavnost a svátek.....	92
6.3 Objev času.....	95
6.4 Úloha vzpomínky.....	98
6.5 Touha zanechat stopu.....	100
6.6 Žít v čase.....	102
6.7 Společenství a tradice.....	106
7 Mravní tvorba.....	111
7.1 Úloha tvorby v životě.....	111
7.2 Povaha mravní tvorby.....	115
7.3 Akt svobody.....	119
7.4 Vztah umění a mravnosti.....	122
8 Škola objektivit.....	129
8.1 Pojem objektivit.....	129
8.2 Objektivita v běžném životě – příležitost smysluplného počínání.....	132
8.3 Odpovědnost a svoboda.....	135
8.4 Překonávání subjektivizmu.....	137
8.5 Význam a úloha umění.....	141
9 Objevování skutečnosti.....	148
9.1 Otázka po skutečnosti.....	148
9.2 Osobní zkušenost.....	150
9.3 Rozhodování o skutečnosti.....	154
9.4 Podoby skutečnosti.....	157
9.5 Živý čas.....	162

1 Umění a život

1.1 Struktura otázky

Při pokusech přemýšlet o jakékoli věci narážíme stále – ať si to uvědomujeme či nám to uniká – na podstatný rozdíl mezi skutečným myšlením a běžným uvažováním. Každé uvažování – to, které probíhá na úrovni skutečného myšlení, i ono, jež se odehrálo jako běžná rozvaha – lze vymezit jako rekapitulaci našeho vědění i našeho nevědění o věci.

Běžné uvažování se jeví jako přímočarý a neúchylný chod směřující nejkratší cestou k dané věci, a v tomto srovnání pak skutečné myšlení vyhlíží dosti tristně jako stálá prodleva, ustavičné zdržování a snaha komplikovat náš přístup k věci zbytečnými a nepřírozenými oklikami.

Příznačný je zde zejména akcent na složku vědění, případně nevědění, a jejich výrazně odlišné pojetí. Při běžném uvažování hraje nejdůležitější úlohu naše vědění o věci, na ně se soustředujeme, to shromažďujeme a uspořádáváme, abychom je pak využili při zacházení s dotyčnou věcí. Vědění je zde důležité pro odpovídající počínání a rovněž složka nevědění je aktualizována jen v dané souvislosti, tj. pojímá se jako limitující faktor při zacházení s dotyčnou věcí. Běžné uvažování se zabývá věcí, aby se jí co nejrychleji a co nejsnáze zbavilo a nemuselo jí už věnovat další pozornost. Kdežto skutečné myšlení se soustřeďuje především na naše nevědění o věci a usiluje o náš výcvik v umění nevědět. I dosažené vědění se zkoumá z hlediska možného nevědění, které se v něm a za ním skrývá, stále znovu tematizuje pohyb zjevoování se věci jako vzájemnost jejího odkrývání a jejího skrytí.

A to dvojnásobného odkrývání a dvojitého skrytí, neboť jednak se věc sama pohledu nabízí a pohledu dovolává, a tak se odhaluje, tím však zároveň také v určitém ohledu skrývá, jednak my sami ji svou aktivitou odhalujeme a odkrýváme, leč v jistém ohledu ji současně cloníme. Skutečné myšlení vědomě čelí pokušení jediného klíče v přístupu k věci a charakterizuje každou verzi porozumění věci jako příznačnou konfiguraci vazby zjevnosti a skrytí.

Z poněkud odlišného hlediska a možná i do jisté míry zřetelněji vyjevuje rozdíl skutečného myšlení a běžného uvažování jejich výrazně se lišící vztah k otázce a odpovědi jako elementárním formám obou podob rozvažování. Běžné přemýšlení se programově a očividně orientuje na hledání odpovědí, kdežto otázky přijímá podle toho, jak se vynořují v chodu života a našeho konání. Otázky jako by kladl život sám a vlastní výkon rozvažování spočívá až v hledání odpovědí. A odpověď tu pak má ráz odbytí a vyřízení otázky, je to poznatek, který nám poskytuje směrnici pro naše další – nyní už neproblematické – zacházení s věcí, a otázky nás takto zbavuje.

Naproti tomu skutečné myšlení považuje za svůj vlastní úkol vypracování otázky a uskutečňuje se právě jako tázání. Skutečné myšlení otvírá pohyb uvažování o věci, které nekončí nalezením odpovědi a v němž každá odpověď tázání obnovuje a nově situuje. Myšlení v podobě tázání usiluje tematizovat celkový horizont našeho porozumění věci a odkrývá přitom jeho příznačnou hybnost svými poukazy na vztahy dějinnosti a osobní iniciativy v doméně porozumění. Aniž bychom se blíže zabývali strukturou tázání a pokoušeli se ji podrobně vypracovat, musíme – byť jen letmo – její globální charakteristiky podat. Tázání jako vypracovávání otázky ozřejmuje příslušnou věc jako zařazenou v kontextu celku a vynořující se uprostřed celkového horizontu, a tak nám odhaluje, že v otázce po věci je nutně spoluobsažena otázka po celku. Otázka po

věci vždycky předpokládá jistou zjevnost a viditelnost věci, a tedy i přítomnost světla, v němž a díky němuž danou věc vidíme. Tak se tázání po věci stává tematizací terénu viditelnosti a jeho osvětlení a pozornost zároveň upoutává vzájemnost odkrytosti věci a jejího skrytí. Podstatné pak jsou zejména tři následující momenty ve struktuře otázky.

Tázání předpokládá a zahrnuje především přítomnost věci, a to mimo jiné znamená, že při vypracování otázky tematizujeme příslušnou věc jako v jistém ohledu viditelnou a zjevnou, jinak bychom se totiž na ni nemohli tázat, zároveň však v jiném ohledu nezjevnou a skrytou, vždyť proč bychom se na ni jinak dotazovali. Dále hraje při tázání podstatnou úlohu sama situace tázání, v níž se zračí situovanost a motivace otázky. Otázka vyvstává v pohybech života jako výzva k zastavení a skutečné myšlení tuto potřebu a její uspokojení nepřijímá jako prosté fakty, nýbrž činí z nich součást otázky a snaží se je prozkoumat. Situovanost a motivace otázky podstatně ovlivňují její vypracování, spoluurčují její formulaci a pomáhají vymezit její přesný smysl. A tak se nutně stávají pro skutečné myšlení předmětem zájmu, neboť myšlení nepřijímá svůj předmět jako něco samozřejmého a už předem daného a svůj úkol spatřuje v úsilí o vypracování vlastního předmětu, tj. v uvolňování výhledu a v kultivaci schopnosti vidět a rozlišovat. Konečně pak k centrálním momentům struktury otázky náleží také účast tázajícího se, v níž se zračí jednak osobní zaujatost příslušnou věcí, jednak osobní zájem na ní. Osobní zaujatost věcí se zakládá na podobách přítomnosti věci, jež tázajícího se oslovují a angažují, na tom, co z věci dokáže vidět a jak to vidí. Proto právě zaujatost věcí ozřejmuje povahu naší příslušnosti jako našeho základního určení. Kdežto osobní zájem na věci svědčí spíše o tom, jak jsme danou věc včlenili do kontextů vlastního života, jak jsme si ji osvojili a uzpůsobili a jakou úlohu jí v terénu vlastní životní praxe přičítáme a přisuzujeme.

1.2 Vztah umění a života

Uvažující o vztahu umění a života klademe si otázku po bytostné povaze obou pólů uvedeného vztahu a zkoumáme, jaké světlo jejich vztah na jeden i druhý pól vrhá. Život jako cosi nám důvěrně známého, čemu rozumíme a v čem se spolehlivě orientujeme, se zde nestává klíčem k objasňování povahy umění a umění se nepodřazuje zdánlivě samozřejmým nárokům života, ani umění jako příkladná a modelová verze života tu neslouží jako vodítko pro pochopení a výklad života. Naopak jednomu i druhému se pokoušíme porozumět právě prozkoumáním jejich vzájemného vztahu, a ten pak chápeme jako živou a dynamickou vazbu složitě členěnou a dějinně proměnlivou.

12

Hovoříme-li o životě, rozumíme tím – jak je zjevné – sféru lidského života, a umění tedy pojímáme jako osobitou lidskou činnost. Lidský život ovšem probíhá v několika úrovních, životem tedy nerozumíme pouhý biologický fakt, nýbrž až jistý ráz a jistou úroveň života. Charakteristickou úroveň a příznačný ráz života, jež máme na mysli, lze pojmově vymezit a uchopit jen s obtížemi a vyžaduje to složitou přípravu spočívající ve vypracování a tříbení odpovídající myšlenkové výzbroje a ve zvláštním uvolňování přístupu a výhledu na specifickou hybnost takto pojatého života. Nicméně bezprostřední a zřetelnou zkušenost o této úrovni života všichni máme, a té se můžeme předběžně dovolávat, případně se o ni opřít. Její pojmenování bude sice zatím jenom přibližné, nicméně osobní životní zkušenost každého z nás dostačuje jako základ porozumění i jako možnost verifikace. Jedná se o zkušenost probíhající v horizontu smyslu, tj. o komplex mnohotvárných zkušeností spojených se zakoušením nejrůznějších podob přítomnosti smyslu nebo s rozpoznáním jeho nepřítomnosti a ztráty.

Uvedená zkušenost se nutně odvíjí jako naše osobní zkušenost, o níž můžeme podávat svědectví a bezprostředně vy-

povídat. Nadto je třeba mít na paměti, že zkušenost o přítomnosti smyslu v životě a o životě neseném a prostoupeném zážitkem smysluplnosti nejprůkazněji a nejzřetelněji dokládá pocit radosti ze života, důvěra v život, chuť i vůle žít. To je také naše první vodítko při tematizaci vztahu života a umění.

Musíme především uvážit problém životní významnosti a závažnosti umění a zkoumat, proč jsou umělecké hodnoty pro život na určité úrovni nepostradatelné a jakou úlohu – a to ničím jiným nezastupitelnou – umělecké činnosti v kontextech charakteristické hybnosti života hrají, pokud ovšem skutečně takovou úlohu plní. Uvedenou cestou lze získat bohatší a určitější porozumění životu na úrovni jeho konstitutivního vztahu ke smyslu a rozpoznat, čím životu přispívá právě umění, aby člověk sám sobě porozuměl, spatřil ve své vazbě na horizont smyslu své rozhodující určení a dokázal ze svého porozumění získat nepostradatelné zdroje vlastní hybnosti a svého vzestupu.

Vztah umění a života má ovšem i svou druhou a neméně závažnou stránku, již reprezentuje hledisko vazby umění a života právě pro samotné umění. Mnozí myslitelé soudí (u nás např. F. X. Šalda), že umění nejspíše porozumíme, spatřujeme-li v něm osobitý případ a osobitou verzi života, a vyvozují z toho, že by život bez umění byl zřetelně ochuzen a cosi podstatného by se z něho vytratilo. Potud se domýšlejí, že příznačné zákonitosti domény umění mohou posloužit jako vydatný klíč k pochopení osobité povahy života. Nadto se domnívají, že právě životní významnost a iniciativnost umění dokáže rozhodujícím způsobem osvětlit bytostnou povahu uměleckých hodnot a uměleckých činností a že žádný jiný klíč k podstatnému porozumění uměleckým aktivitám vlastně ani neexistuje.

1.3 Porozumění smyslu

Předběžně se budeme opírat zejména o dvojí charakteristiku horizontu ustaveného událostmi vyhraňování a rozumění smyslu. Ukazuje se totiž, že smysl má povahu platnosti přesahující rozměr individuálního života. Ztělesňuje platnost, která se neobrací pouze k určitému individuu a neoslovuje pouze je, nýbrž vztahuje se – aspoň potenciálně – i k dalším jednotlivcům a zprostředkovaně k příslušnému společenství a má ráz „platnosti pro každého“. Smysl tedy vytváří a zakládá půdu setkávání, sdílení a společenství lidí. Potud smysl nesmíme chápat jako nějakou tezi, kterou formulujeme, a musíme rozpoznat jeho ráz prostoru pro styk a setkávání, který se lidem otvírá a nabízí a který všichni, jež odpovídající tvářnost smyslu oslovuje, užívají, ustavují a budují. Závažné pak je i to, že porozumění, jehož se smysl dovolává, nepředstavuje jednotlivý akt v rámci lidského života, vystupující vedle řady dalších a souřadný s nimi. V porozumění smyslu nacházíme základní životní výkon, jednotící a komponující život jako celek, který podmiňuje a nese způsob, jakým se jednotlivci (porozumění smyslu znamená osobní výkon) jeho možnosti otvírají a nabízejí a jak jich užívá.

Porozumění smyslu se rovněž neodehrává jako jeho prosté nacházení a smysl se neprezentuje jako předem daný a objektivně zjiřitelný útvar, samozřejmě a bezpečně rozpoznatelný a v podstatě zcela zajištěný a neotřesitelný. Smysl, který život rozpoznává a jemuž rozumí, v jehož horizontu se rozvíjí, před námi vystupuje především jako možnost, která se nám nabízí a dovolává se právě nás. Potud se smysl uplatňuje v tvářnosti čehosi nezaručeného, nezajištěného a nesamozřejmého, co se naplňuje teprve díky naší účasti a v důsledku našeho nasazení. Platný smysl před námi vystává jako příležitost smysluplného života, jako možný výsledek i zisk životní tvorby.

V horizontu smyslu rozpoznáváme, že naši určující potřebou je potřeba smyslu a že v trvalé nepřítomnosti smyslu nedokážeme žít. Potřeba smyslu se tak přirozeně váže s potřebou řádu a ukazuje se, že v trvalé absenci smyslu a v čirém chaosu nemůžeme jako lidé existovat.

Smysl potřebujeme a nedokážeme se bez něho obejít, zároveň však není předem dán a beze zbytku hotov, objektivně a spolehlivě zaručen, vytvořen a vypracován samovolným chodem života a jeho dějinné hybnosti, odtud směrodatné charakteristiky životní tvorby. Smysl totiž klademe tam, kde se nám otvírá a nabízí jeho možnost, avšak činíme tak na své osobní riziko a na vlastní odpovědnost, se vši nejistotou a charakteristickými úskalími takového počínání. Nutnou tvořivost života, životní tvorbu příznačnou pro odpovídající úroveň života, lze tedy vymezit jako vytváření smyslu a zakládání řádu a popsat jako překonávání vnitřní roztříštěnosti i neuspořádanosti života a jako boj s chaosem.

Každý akt životní tvorby probíhá v tvářnosti osobního výkonu, svým počínáním totiž zakládáme nebo obnovujeme tu verzi smyslu a takovou podobu řádu, jež prostupují a dirigují náš vlastní život a jsou platné a významné právě ve světle jeho osobité optiky. Tvořivost života představuje cestu k původnosti a mezi rozhodující zisky tvorby patří objevování a nacházení původních zdrojů a pramenů života a odkrývání toho, co reprezentuje jeho původnost.

Nesmíme však ztrácet ze zřetele, že smysl i řád, k nimž jednotlivý tvůrčí výkon jako akt životní tvorby míří, přesahují rozměr jednotlivého života a ztělesňují vazby zakládající niternou jednotu života i světa. Smysl se otvírá jako prostor setkávání a řád se prezentuje jako základ možného srozumění, tyto vazby se dovolávají osobní účasti každého, kdo je přijímá a vstupuje do nich. Jedná se o vazby stimulující a obnovující tvořivost života, které se uchovávají či upevňují jen díky osobnímu nasazení. Z tohoto hlediska se tvořivost živo-

ta naplňuje takovým rozhodováním o smyslu a takovým nacházením řádu, jež svědčí o konstitutivním významu svobody pro důstojnou úroveň života.

Rozdíl tvořivého a netvořivého naplňování života člověku nabízí měřítko, aby ve svém vlastním životě a posléze v životě vůbec rozlišoval, a především dává zřetelně vystoupit bytostné povaze lidské svobody. Tvůrčí výkon jako rozhodnutí o smyslu a cesta k řádu člověku odhaluje, že svoboda znamená a nemůže znamenat libovůli či svévoli, neboť tam, kde člověk jedná libovolně a svévolně, podle svých okamžitých popudů a hnutí, propadá chaosu a chaos upevňuje i prohlubuje. Ve světle životní tvorby a její příznačné zákonitosti se naopak ukazuje, že se svoboda prezentuje dobrovolným přijetím závazků a vazeb, v nichž člověk nachází své bytostné určení, objevuje své místo, i to, kam patří.

16 1.4 Chuť i vůle žít

Skutečné a hodnotné umělecké dílo předvádí případ života a jeho charakteristické hodnoty, vše to nás bezprostředně oslovuje a osobně dokáže zaujmout, vtahuje do svého středu a aspoň na chvíli se stává platným a naléhavým obsahem našeho vlastního prožívání. Zážitek z uměleckého díla pobízí k osobní a tvořivé účasti na předvedených dějích a situacích a obnovuje naši disponovanost pro tvorbu, protože nás nutí, abychom svou schopnost produktivní účasti fakticky osvědčili. Právě ve schopnosti názorně, výrazně a s dostatečnou naléhavostí předvést případ života, jeho gesto, podobu, situaci či děj, a v míře, s níž tento impuls obnovuje a stimuluje naši tvořivost, nacházíme vlastní a příznačné kritérium hodnoty umělecké tvorby.

Umění, umělecká prezentace života, však má rovněž svou druhou stránku, v kontextech života neméně významnou i dů-